

Malwina Tubielewicz-Michalczuk¹

ARCHITEKTURA PRZESTRZENI PUBLICZNEJ JAKO WYRAZ WIELOPOKOLENIOWEJ PAMIĘCI

Wprowadzenie

Przestrzenie publiczne w postaci miejsc pamięci: pomników, placów, tablic pamiątkowych, grobów, kaplic podkreślają sposób upamiętnienia szczególnej daty historycznej, osoby lub innego ważnego dla danej społeczności obiektu czy wydarzenia o charakterze przełomowym. Wielkim wyzwaniem dla projektantów w tym przypadku staje się wyrażenie za pomocą form przestrzennych głębokich traumatycznych przeżyć, które, funkcjonując w pamięci zbiorowej narodu, potrzebują fizycznego umocowania i uzewnętrznienia określonym akcentem w przestrzeni publicznej [1]. Architekci nadają nowego formatu obszarom o majestatycznym znaczeniu poprzez odpowiedni dobór detali oraz niepowtarzalną i często symboliczną roślinność.

Miejsca pamięci

Jedną z najbardziej charakterystycznych i inspirujących przestrzeni publicznych jest obiekt World Trade Center Memorial w Nowym Jorku. Pomnik został poświęcony ofiarom zamachu z 11 września 2001 roku na World Trade Center. Generalny projektant to biuro PWP Landscape Architecture, którego głównym architektem krajobrazu jest Peter Walker - absolwent prestiżowej uczelni Harvard University Graduate School of Design. Jego twórczość projektowa rozpoznawana jest na całym świecie. W pracach nadaje projektowanym przestrzeniom publicznym indywidualny charakter i osobliwy wyraz ekspresji, podkreślający ich piękno i znaczenie dla człowieka.

Pomnik World Trade Center Memorial usytuowany jest w jednej z dzielnic Nowego Jorku, na Dolnym Manhattanie. Dzielnica ta zalicza się do najgęściej za-

¹ Politechnika Częstochowska, Wydział Budownictwa, ul. Akademicka 3, 42-200 Częstochowa, e-mail: mtubielewicz@bud.pcz.czest.pl

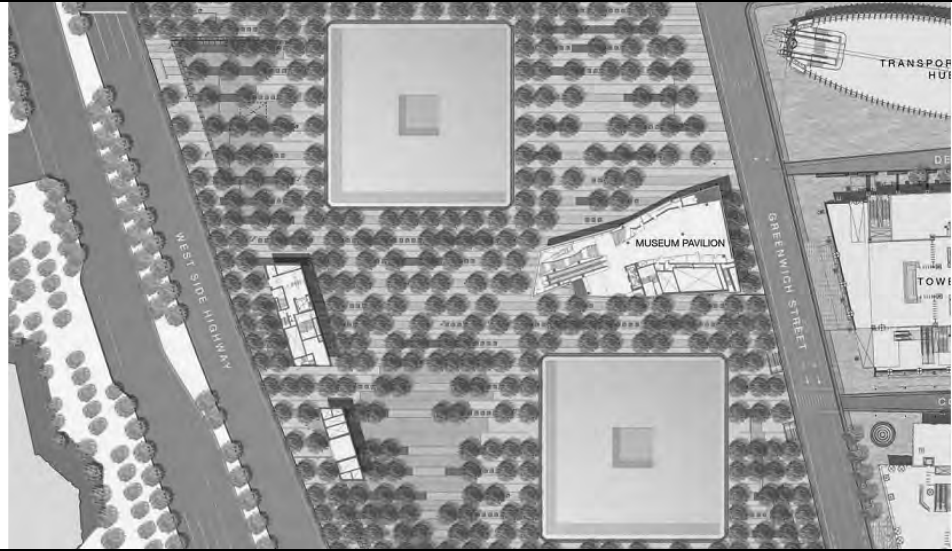

ludnionych przestrzeni miejskich oraz tworzy jedno z największych centrów biznesowych na świecie. Na złożoność tego niezwyklego projektu wpływ miały różne czynniki: od decyzji lokalnych i stanowych polityków, poprzez dramatyczne przeżycia rodzin tragicznie zmarłych ofiar, aż po aktywnie uczestniczącą w dyskusji, nad miejscem i formą pomnika, opinię publiczną. Prawdopodobnie żaden projekt w historii nie wywołał tylu zróżnicowanych reakcji i nie był poddany tak szczegółowej obserwacji i wszechstronnej analizie, zarówno ze strony mieszkańców Nowego Jorku i całych Stanów Zjednoczonych, jak i społeczeństw innych krajów świata. Przez ponad siedem lat architekci krajobrazu współpracowali z różnego rodzaju specjalistami w celu stworzenia projektu spójnego, a jednocześnie zgodnego z istniejącą infrastrukturą. Projektując przestrzeń publiczną o tak doniosłym znaczeniu, należało wziąć pod uwagę zlokalizowane w sąsiedztwie parkingi, stację metra oraz muzeum upamiętniające ofiary Memorial Museum.

W przestrzeni placu, w miejscu ocalałych fundamentów zniszczonych bliźniaczych wież, zaprojektowano dwie fontanny, które obsadzono setkami dębów. Drzewa tworzą korytarze, a dzięki koronom z liści - odosobniony, duży, zacieniony obszar. W ten sposób przywołują na myśl łuki, jakie amerykański architekt pochodzenia japońskiego - Minoru Yamasaki umieścił u podnóża pierwotnych budynków World Trade Center. Znajdująca się na terenie placu grusza, która przetrwała ataki na World Trade Center w 2001 roku, została ponownie zasadzona w jego przestrzeni jako symbol nadziei i odrodzenia.

Ideą projektu było odzwierciedlenie pustki, jaką pozostawiły po sobie ofiary tej straszliwej tragedii oraz zapewnienie odwiedzającym cichej, intymnej przestrzeni. Wyróżniony za swoje dzieło architekt krajobrazu zaproponował projekt w formie dwóch fontann z umieszczeniem na ich brzegach imion i nazwisk ofiar zamachu. Jedną z osób zaangażowanych w prace był izraelski rzeźbiarz Michael Arad, który został wybrany spośród kilku tysięcy osób do współpracy nad ostateczną wersją projektu pomnika. Skala pustki, którą uwidacznia kształt i forma fontann, przywołuje na myśl ogromną stratę najbliższych i odzwierciedla osamotnienie powstałe po zamachu. W dzień, jak też w nocy, spływająca miarowo i jednostajnie woda podkreśla istniejącą wokół ciszę i spokój, pozwala odwiedzającym zagłębić się we wspomnienia, wywołuje wzruszenie i refleksję.

Zielona przestrzeń stanowi miejsce pamięci, które symbolizuje tragiczne wydarzenia, ułatwia chwile zadumy nad losem utraconych bliskich oraz nieznanymi - ofiar zamachu. Zaprojektowany obszar tworzy prosty, regularny układ nawierzchni z miejscami do kontemplacji w postaci ławek otoczonych roślinnością, co nadaje specyficzny charakter temu miejscu i skłania do zadumy. Niezwykły, ciekawie zaprojektowany rodzaj przestrzeni publicznej, charakteryzującej się harmonią i estetyką, koncentruje myśli przybysza na wspomnieniach ofiar, a zieleń drzew i trawników, współgrając z otaczającą przestrzenią, umożliwia pogłębienie tych odczuć. Ponadto miejsce pamięci w postaci zielonej przestrzeni pobudza do refleksji przechodniów szukających nazwisk swoich bliskich i znajomych (tab. 1).

World Trade Center Memorial

Autor: PWP Landscape Architecture	
Rok ukończenia: 2011	
Lokalizacja: Nowy Jork - Stany Zjednoczone	
	
	
	
Źródło: http://www.pwpla.com	

Lakewood o powierzchni 101 ha jest jednym z niewielu cmentarzy, który do dnia dzisiejszego zachował swoją czystą formę. Projektanci stanęli przed ogromnym wyzwaniem zaprojektowania przestrzeni 142-letniego cmentarza Lakewood, upamiętniającego miejsca spoczynku obywateli Minnesoty (od 1871 roku aż do chwili obecnej) z zachowaniem jego piękna, sztuki i historii. Autorami projektu są architekci krajobrazu Craig Halvorson i Peter Welanetz z pracowni Halvorson Design.

Zarząd cmentarza zlecił zespołowi architektów krajobrazu przygotowanie raportu na temat jego historii oraz stworzenie planu zagospodarowania terenu. Celem zlecenia było określenie najważniejszych cech użytkowych cmentarza, a także wytyczenie kierunku jego rozwoju. Zarówno zarząd, jak i architekci krajobrazu stanęli przed koniecznością rozwiązania problemu: w jaki sposób powiększyć istniejącą przestrzeń o budowę nowych elementów, jednocześnie nie niszcząc atrakcyjności dla regionu. Największym przedsięwzięciem projektu było znajdujące się na terenie cmentarza mauzoleum. Należało dokonać integracji budynku z otaczającym terenem w celu przekształcenia zaniedbanej przestrzeni w nowoczesny i poetycki krajobraz, oferujący piękno i spokój w tak znaczącym otoczeniu. Teren wybrany pod nowe mauzoleum to jedno z najbardziej osobliwych miejsc, znajdujących się na całej przestrzeni cmentarza Lakewood. Położony jest niedaleko od głównego wejścia, w otoczeniu majestatycznych drzew. Obniżona część cmentarza służyła jako dziedziniec istniejącego czteropiętrowego mauzoleum (Kolumbarium), zbudowanego w 1967 roku. Znajduje się tam kaplica The Lakewood Memorial Chapel, zaprojektowana w stylu bizantyjskim w 1910 roku przez architekta Harry'ego Wild Jonesa (1859-1935), który wzorował się na budynku Hagia Sophia w Istantule. Dawne mauzoleum i kaplica stanowią dwa przeciwległe punkty terenu. Obie strony wejścia do kaplicy zdobią ogromne ściany utworzone z krypt ogrodowych. Pomiedzy ścianami usytuowano schody wiodące do jej wnętrza. Teren przed przebudową miał ograniczoną liczbę ścieżek spacerowych i nie był wyposażony w miejsca do siedzenia. Zawierał element wodny zwany „jeziorem refleksji”, którego utrzymanie było dla zarządzających uciążliwe. Ponadto w czasie jego osuszania na zimę stawał się mało atrakcyjnym elementem krajobrazu.

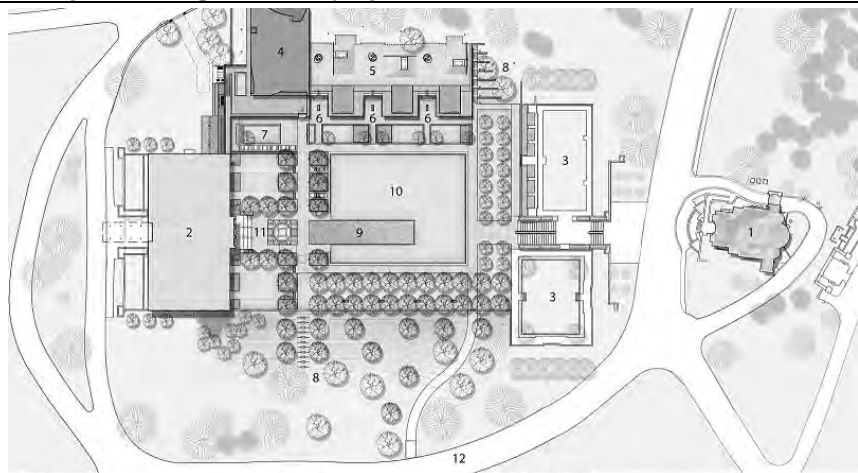

Plan zagospodarowania terenu zakładał usytuowanie nowego mauzoleum w taki sposób, aby jego wpływ i ingerencja w historyczną część cmentarza była minimalna. Poprzez zaprojektowanie centralnej przestrzeni, która stanowi element scalający nowe i stare mauzoleum wraz z kaplicą, architekci krajobrazu rozwiązali problem wkomponowania nowej przestrzeni bez zakłócenia części historycznej. Zaplanowane zostały miejsca pozwalające na gromadzenie się większej grupy osób, na przykład w czasie uroczystości poświęconej uczczeniu amerykańskiego święta „Dnia Pamięci”, a jednocześnie przygotowano tereny bardziej prywatne, oddzielone od siebie ławkami i roślinnością. Cmentarz oferuje nie tylko teren dla wspólnego upamiętnienia zmarłych, ale stanowi cichą przestrzeń do kontemplacji i zadumy. Imponującym elementem projektu jest zbiornik wodny pozbawiony krawędzi, w którym odbija się budynek mauzoleum, nadając w ten sposób dynamikę całemu krajobrazowi. Obszar ten stanowi upamiętnienie historii i jednocześnie spełnienie funkcji praktycznej, służąc jako miejsce godnego pochówku dla dziesięciu tysięcy zmarłych. Zielone dachy, które rozciągają się na otwartych przestrzeniach kompleksu, oprócz funkcji estetycznych, poprawiają jakość powietrza oraz obniżają temperaturę wewnątrz budynku. Obiekt stanowi kontrast połączenia bieli i czerni. Mozaikowe białe płytki z fakturą łuków i pętli w połączeniu z granitem wpływają na podniosłą atmosferę miejsca. Patrząc na kolorystykę, widoczne

jest odwołanie się do najbardziej obrazujących aspektów ludzkiej egzystencji, czyli obecności światła i ciemności.

W środku nowego mauzoleum znajduje się siedem kolumbariów, zawierających dwa tysiące miejsc, przeznaczonych na pochówek skremowanych ciał oraz trzy tysiące krypt usytuowanych w korytarzach i w półotwartych alkowach. Wejście na cmentarz zdobią kępy jałowców [2] (tab. 2).

TABELA 2

Lakewood Garden Mausoleum Lakewood Cemetery

Autor: Halvorson Design Partnership		
Rok ukończenia: 2012		
Lokalizacja: Minneapolis - Stany Zjednoczone		
		
1 Chapel (1909)	5 Green roof	9 Reflecting pool
2 Mausoleum (1967)	6 New garden niche "rooms"	10 Central gathering space
3 "Garden Crypts" (1960's)	7 New garden crypt "room"	11 Knot garden
4 New Mausoleum + Reception Center	8 Terraced lawn steps	12 Service drive
		
Źródło: http://www.halvorsondesign.com/		

W latach 1850-1930 wielu uznanych architektów i rzeźbiarzy zaprojektowało pomniki nagrobne, znajdujące się na terenie cmentarza Lakewood. Na uwagę zasługuje pomnik Johna Wesleya Pence'a (1829-1893) - finansisty, który wybudował pierwsze centrum kultury Pence Opera House w Minnesocie, oraz pomnik Abram M. Fridley (1817-1888) - farmerki, która wprowadziła pierwszą ustawę dokonującą zrównania praw obywatelskich kobiet i mężczyzn w Minnesocie [3].

Cmentarz Lakewood przyczynił się również do rozwoju sztuki ogrodnictwa w stanie Minnesota. Na jego terenie utrzymywano kiedyś sześć ogromnych szklarni, co pozwoliło na ozdobienie przestrzeni wieloma unikatowymi gatunkami roślin. Nawet w dzisiejszych czasach, spacerując po alejkach parku, można znaleźć rośliny, które nie występują nigdzie więcej poza tym stanem. Rocznie na całym obszarze cmentarza posadzonych jest dziewięćdziesiąt pięć tysięcy kwiatów, co pozwala na zachowanie jego uroku przez cały rok.

Powyższy projekt cmentarza jest przykładem, gdzie projektanci zmagali się z problemem nadania nowego znaczenia miejscu historycznemu i dokonali tego w sposób bardzo subtelny i modernistyczny [4]. Piękna unikatowa roślinność znacząco wpływa na utrzymanie powagi i odpowiedniej atmosfery w tak osobliwym miejscu.

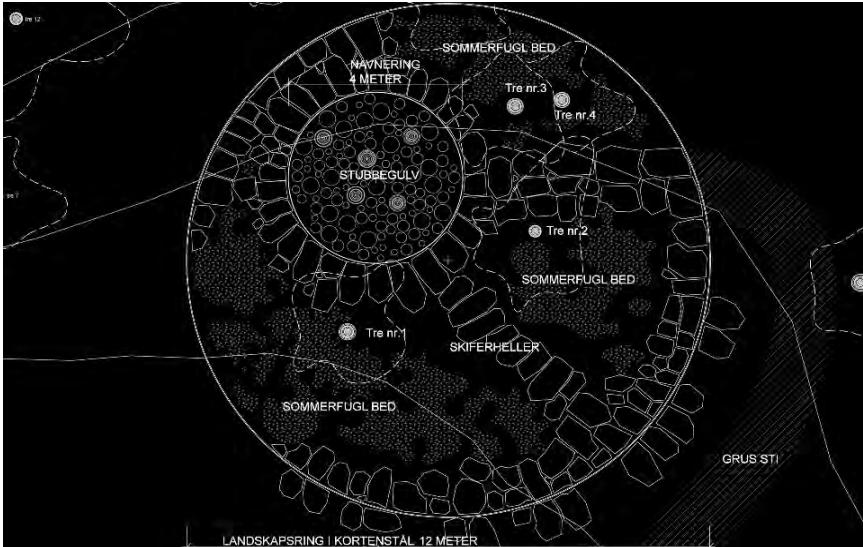

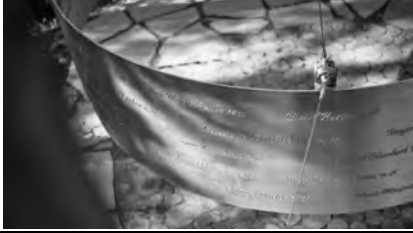
Pomnik Memorial at Utoya powstał dzięki zaangażowaniu rodzin ofiar, wolontariuszy i społeczności lokalnej. Sześćdziesiąt dziewięć osób, w większości dzieci i młodzieży, zostało brutalnie zamordowanych w dniu 22 lipca 2011 roku na wyspie Utøya w Norwegii.

Autorem projektu jest pracownia 3RW Arkitekter AS, mająca siedzibę w norweskim mieście Bergen. Biuro skupia się w swojej działalności na architekturze, architekturze krajobrazu oraz urbanistyce.

Pomnik zaprojektowano w najwyższym punkcie wyspy, z widokiem na jezioro Tyrifjorden, w gęstym sosnowym lesie. Główny element kompozycyjny przedstawia okrąg w postaci pierścienia o średnicy 4 m i grubości 8 mm, wykonany ze stali nierdzewnej, w którym zostały wykute nazwiska wszystkich ofiar. Krąg stanowi miejsce do kontemplacji i refleksji nad utratą bliskich. Zawieszony za pomocą metalowych drutów unosi się nad ziemią na wysokości oczu. Umieszczoną w środku kręgu podłogę wykonano z nieregularnych kamieni łupkowych, natomiast ścieżki prowadzące do pomnika z kamienia. Na płaskiej, stabilnej powierzchni wkomponowano siedziska, na których można usiąść, podziwiając dookoła naturę.

Wewnątrz okręgu znajduje się ogród zaprojektowany ze specjalnie wyselekcjonowanych roślin w postaci bylin, krzewów i ziół, które przyciągają wiele gatunków motyli, znajdujących się na wyspie. Można tam również zaobserwować 26 gatunków owadów, które są postrzegane jako symbol smutku i transformacji (tab. 3).

Memorial at Utøya

Autor: 3RW Arkitekter AS	
Rok ukończenia: 2015	
Lokalizacja: Utøya - Norwegia	
	
	
	
Źródło: http://3rw.no/	

Podsumowanie

Dla zachowania szeroko pojętych nowoczesnych tendencji w zakresie projektowania architektoniczno-krajobrazowego przyjęto poniżej wybrane narzędzia (tab. 4), które pozwalają na wykazanie ich wartości i wzbogacenie dziedziny, jaką jest architektura.

TABELA 4

Wybrane typy narzędzi dążące do zachowania szczególnego znaczenia miejsc pamięci

	1. World Trade Center Memorial	2. Lakewood Garden Mausoleum Lakewood Cemetery	3. Memorial at Utøya
Kompozycja	Monumentalna, połączona z istniejącym krajobrazem. Centralny element stanowią dwie fontanny z umieszczonymi na ich brzegach imionami i nazwiskami ofiar zamachu.	Geometryczna, minimalistyczne rozwiązania, wykorzystano formy historyczne, takie jak: boskiet, aleja czy parter węzłowy <i>knot garden</i> , o nowatorskiej, uproszczonej formie.	Zaplanowana i przejrzysta, oparta na eliptycznych formach.
Materiały	Beton, granit, brązy.	Mozaikowe białe płytki z fakturą luków i pętli oraz granit stanowią kontrast połączenia bieli i czerni, wpływając na podniesłą atmosferę miejsca.	Trwałe i odporne na warunki atmosferyczne ekologiczne materiały pochodzenia lokalnego: lupek, kamień; stal nierdzewna, metal.
Zieleń	Utrzymanie powagi i odpowiedniej atmosfery, grusza jako symbol nadziei i odrodzenia, 416 posadzonych białych dębów ze względu na wytrzymałość, pokrój, kolor liści tworzy korytarze i wraz z trawnikami przynosi ukojenie, a w upalne dni cień dla przechodniów.	Przestrzeń ozdobiona wieloma unikatowymi gatunkami roślin, forma oraz wysokość tworzą określony układ przestrzenny: drzewa, krzewy, iglaki, a szczególnie jałowce, rocznie na całym obszarze cmentarza posadzonych jest dziewięćdziesiąt pięć tysięcy kwiatów, panele trawnikowe ułożone pod kątem.	Nastrojowy charakter kompozycji roślinnych: sosny, krzewy, byliny, zioła.
Elementy nowoczesne	Fontanny z kaskadowo spływającą wodą, betonowe siedziska, woda i jej doznania dźwiękowe stanowią nieodłączny element projektu, pobudzając do refleksji i wspomnień o najbliższych.	Ogrody na dachach i użycie wody tzw. infinity pool, kopiec z doświetleniem <i>skylight mound</i> .	Zaprojektowano kamienne siedziska skierowane w kierunku wody.
Partycypacja	Koordinacja projektowanej przestrzeni publicznej z oczekiwaniami rodzin ofiar, mieszkańców, lokalną społecznością, politykami, współpraca ze specjalistami (architekt - Minoru Yamasaki, rzeźbiarz - Michael Arad).	Praca zespołowa projektantów pozwalająca na rozwiązywanie problemów w sposób twórczy (Craig Halvorson i Peter Welanetz), zaprojektowanie obiektu interesującego pod względem architektonicznym, podkreślając znaczenie historycznej części cmentarza.	Zaangażowanie rodzin ofiar, wolontariuszy i społeczności lokalnej.

Z powyższego wynika, że muzea, pomniki, place, kaplice mogą być miejscem nie tylko podtrzymywania pamięci zbiorowej, lecz także jej kształtowania i edukacji, tak niezbędnej dla kolejnych pokoleń [5, s. 98]. Tworzenie obiektów szczególnych - w postaci miejsc upamiętniających jest wyrazem dążenia architektów do głębszego kształtowania „przestrzennej pamięci” we współczesnym krajobrazie. Czasami tego rodzaju przestrzenie nadają tożsamość nie tylko danej dzielnicy, ale i całemu miastu [6, s. 85]. Poszukiwanie przez architektów odpowiedniej formy dla przesłania powinno zarówno spełniać oczekiwania społeczeństwa, jak i kształtować pamięć o bohaterach tych często nieszczęśliwych wydarzeń. Poddane analizie trzy przypadki przestrzeni publicznych wskazują, jak ważną rolę w projektowaniu miejsc pamięci odgrywa kompozycja, odpowiednie materiały, kolorystyka oraz starannie dobrane gatunki roślin.

Literatura

- [1] Malinowska-Petelenz B., Petelenz A., Przestrzeń publiczna jako ekspresja pamięci, *Czasopismo Techniczne - Architektura*, z. 3-A/2010, 25-31.
- [2] Źródło: strona internetowa: „Lakewood Garden Mausoleum/HGA” 01 Feb 2013 ArchDaily: <http://www.archdaily.com/> [dostęp: 10.01.2017].
- [3] Źródło: strona internetowa: Lakewood Cemetery: <http://www.lakewoodcemetery.com/> [dostęp: 11.01.2017].
- [4] McKee B., Speckhardt L., The 2013 Asla Professional Awards, *Landscape Architecture Magazine*, październik 2013, 140-141.
- [5] Kabrońska J., *Architektura jako forma pamięci, rola architektury w tworzeniu współczesnego horyzontu wartości*, monografia 91, Politechnika Gdańska, Gdańsk 2008.
- [6] Pluta K., *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne*, Wydawnictwo Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2012.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest analiza roli współczesnych miejsc pamięci oraz określenie wybranych, dominujących trendów w zakresie projektowania architektoniczno-krajobrazowego. Projektanci upamiętniają miejsca historyczne (pomniki, groby, parki pamięci) oraz ważne dla społeczeństwa, tragiczne wydarzenia poprzez podkreślanie w projektach ich symboliki i sposobu zachowania w pamięci. Praca pokazuje na wybranych przykładach, jak prawidłowo zaprojektowane współczesne przestrzenie publiczne o doniosłej roli kreują poprawę wizerunku i estetykę krajobrazu miasta, łącząc teraźniejszość z przeszłością.

Słowa kluczowe: miejsca pamięci, architektura krajobrazu, pomniki

Architecture of public space as a multiple memorable memory

Abstract

The article is an analysis of the role of today's memorial sites and to identify selected, the dominant trends in the design of architectural and landscape. Designers commemorate historical places (monuments, tombs, parks memory), and important for the society, the tragic events by emphasizing projects in their symbolism and behavior in the memory. The work shows selected examples, how properly designed contemporary public spaces with a significant role to improve the image and create the aesthetics of the landscape of the city connecting the present with the past.

Keywords: places of remembrance, landscape architecture, monuments